

۱۳۷۸ / ۱۲ / ۱۰

بسم الله الرحمن الرحيم

مقایسه تطبیقی دو ترجمه قرآن کریم
(از ترجمه‌های محمدمهدی فولادوند و محمدکاظم معزنی - بانزده جزء دوم)

به وسیله:

عبّاس مرادی

پایان‌نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای
تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

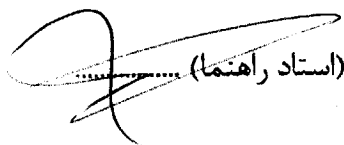
در رشته زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه شیراز

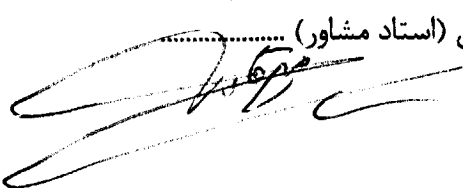
شیراز، ایران

5266

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان‌نامه با درجه عالی
امضاء اعضای کمیته پایان‌نامه:

دکتر شاهرخ محمدبیگی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد راهنما)

دکتر فضل‌الله میرقادری، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور)

دی ماه ۱۳۷۸

۲۷۹۳۲

تقدیم به:

همسرفداکار و دختر دلبندم فرزانه

۲۷۹۳۲

سپاسگزاری

حمد و سپاس بیکران خداوند بلندمرتبه را که آدمی را آفرید و دانش را با سرشت او همراه و همزاد ساخت و فراخنای بی‌نهایت گیتی را چشم‌انداز او و عرصه آفاق و انفس را جولانگاه فکر و اندیشه‌اش مقرر داشت و نطق دلگشای را ترجمان خاطر و سفیر ضمیر او ساخت و همچنین درود فراوان - از صمیم جان - به مقام اقدس سرور کائنات و فخر ممکنات، بزرگ‌معلم عالی‌ترین سطح دانش و بینش خاتم انبیا محمد مصطفی (ص) باد که ما خاک‌نشینان بادیه امکان و گمگشتگان وادی حرمان را به شاهراه هدایت و امان و به دولت سعادت و ایمان راهبری نمود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم که از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر شاهرخ محمدبیگی که از آغاز دوره کارشناسی تا کنون همواره مشوق و راهنمای بنده به سوی علم و دانش و معارف قرآنی بوده‌اند، صمیمانه تشکر و سپاسگزاری کنم و همچنین از استاد فرزانه، جناب آقای دکتر فضل‌الله میرقادری که با راهنمایی‌های سودمند و راهگشای خود در تکمیل این رساله کوشیدند از صمیم قلب قدردانی نمایم.

در پایان سعادت و خوشبختی این بزرگواران را از درگاه ایزد منان خواستارم.

عبّاس مرادی

چکیده

مقایسه تطبیقی دو ترجمه قرآن کریم

(از ترجمه‌های محمدمهدی فولادوند و محمدکاظم معزی - پانزده جزء دوم)

به وسیله:

عباس مرادی

این رساله که مشتمل بر پنج فصل می‌باشد به مقایسه تطبیقی پانزده جزء دوم دو ترجمه فارسی قرآن کریم از آقایان محمدمهدی فولادوند و محمدکاظم معزی می‌پردازد. در فصل اول دربارهٔ تعریف ترجمه، انواع ترجمه، جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن، ترجمه‌پذیر بودن یا نبودن قرآن، ضرورت ترجمه قرآن، تاریخچه‌ای کوتاه از ترجمه‌های فارسی قرآن و معرفی ترجمه‌های فارسی آقایان فولادوند و معزی از قرآن، سخن به میان آمده است. در فصل دوم به تحقیقاتی که در زمینه مقایسه تطبیقی دو ترجمه قرآن انجام گرفته، پرداخته شده است. در فصل سوم - مفصل‌ترین قسمت این رساله - ابتدا به روش تحقیق و منابع اشاره شده و به دنبال آن اختلافهای مهم بین دو ترجمه که شامل تود آیه می‌گردد، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و در هر مورد اختلاف، ابتدا آیه مورد بحث و به دنبال آن ترجمه فولادوند و ترجمه معزی نوشته شده و پس از شرح مورد اختلاف، با مراجعه به تفاسیر و فرهنگهای لغت معتبر و همچنین مقاله‌ها و پژوهشهای قرآنی، ترجمه مناسب معرفی شده و در صورت نادرست بودن هر دو ترجمه با استفاده از منابع یادشده ترجمه‌ای مناسب ارائه شده است. در فصل چهارم دو ترجمه مورد نقد و بررسی قرار گرفته و معایب و محاسن آنها نشان داده شده است. فصل پنجم - آخرین فصل رساله - به نتیجه نهایی اختصاص دارد که در آنجا با ارائه آماری میزان دقت هر یک از دو ترجمه بررسی شده و سرانجام ترجمه دقیق و به‌تر معرفی شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول، مقدمه
۱	الف) تعریف ترجمه
۳	ب) انواع ترجمه
۵	ج) مسأله جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن
۵	د) آیا قرآن ترجمه پذیر است؟
۶	هـ) ضرورت ترجمه قرآن
۷	و) تاریخچه‌ای کوتاه از ترجمه‌های فارسی قرآن مجید
۱۰	ز) شرح احوال استاد محمدمهدی فولادوند و معرفی ترجمه ایشان
۱۲	ح) معرفی ترجمه مرحوم استاد محمدکاظم معزی
۱۴	فصل دوم: مروری بر تحقیقات گذشته
۱۵	فصل سوم: روش تحقیق و منابع
۱۶	- مقایسه دو ترجمه
	فصل چهارم: نقد و بررسی دو ترجمه
۸۹	۱- نقد و بررسی ترجمه استاد فولادوند
۹۶	۲- نقد و بررسی ترجمه مرحوم استاد معزی
۱۰۱	فصل پنجم: نتیجه نهایی
۱۰۲	فهرست کلمات یا عبارات بررسی شده
۱۰۷	فهرست منابع
	صفحه چکیده و صفحه عنوان به زبان انگلیسی

علائم اختصاری

جند	ج
صفحه	ص
صفحات	صص
شمسی	(ش)
فولادوند	(ف)
معزی	(م)
هجری	هـ

فصل اول

مقدمه

قرآن، چشمه‌سار زلالی است که آگاهان با بهره‌گیری از معارف آن دلهای تفتیده را سیراب می‌کنند و ژرف‌اندیشان با گلگشتی از بوستان رنگارنگ آن طراوت جان می‌گیرند. قرآن مشعل فروزان جاودانه‌ای است بر مَعْبَر تاریخ که در تاریک‌زار زندگی انسان در سده‌هایی دراز، انبوه انبوه انسانهای سرگشته را به مقصد اعلی و مقصود والا، رهنمون گشته است.

قرآن سفره گسترده الهی است و سرشار از زیبایی‌ها و آکنده از حقایق جان پرور؛ نشستن بر سر این سفره و در نگریستن به زیبایی‌های آن و بهره‌وری از آموزه‌ها و حقایق حیات آفرینش ارزشمند است و زندگی‌ساز. این کتاب رهبر و راهنمای سعادت است و نیکی. میزان و معیار و ترازوی عدل است و زیبایی، راهنمایی است که تا پایان زمان، به خیر و برکت راهبر است.

درباره عظمت و اهمیت این وحی‌نامه الهی سخن بسیار است که در اینجا مجال پرداختن به آن نیست. از آنجا که موضوع این رساله مرتبط با ترجمه قرآن - کریم است لازم می‌آید که مباحثی درباره این موضوع مطرح کنیم؛ در اینجا ابتدا معنی ترجمه را می‌نویسیم:

الف) تعریف ترجمه:

«لغت‌شناسان، نظرات گوناگونی درباره ریشه و اصل کلمه ترجمه ذکر کرده‌اند؛ از جمله:

۱- گروهی آن را یک لغت عربی می‌دانند، که خود بر چند دسته‌اند:
- دسته‌ای آن را از کلمه «تَرْجَمَ» رباعی به حساب آورده‌اند، مانند مؤلفین «المعجم الوسیط».

- دسته‌ای دیگر آن را از کلمه «رَجَمَ» به معنای «سخن گفتن از روی حدس و

- گمان» ذکر کرده‌اند، مانند: راغب اصفهانی در «مفردات».
- دسته‌ای آن را، هم در کلمه «ترجم» و هم در کلمه «رجم» آورده‌اند، مانند: ابن - منظور در «لسان‌العرب» و نیز کتاب «منتهی‌الارب» به همین روش آمده است.
- ۲- عدّه زیادی این کلمه را غیر عربی و معرب دانسته‌اند و حال اینکه از چه زبانی وارد زبان عربی شده است، نظرات متفاوتی داده‌اند؛ از جمله:
- این کلمه از زبان فارسی و از واژه «تر زبان» اقتباس شده است؛ مانند: «فرهنگ - نفیسی» و نیز در «برهان قاطع» کلمات «تر زبان» و «تر زفان» و «ترجمان» معادل و هم‌معنی دانسته شده است.
- بعضی دیگر آن را از ریشه Targmono آرامی به حساب آورده‌اند؛ مانند: نویسندگان «دائرةالمعارف» و دیگران.
- این کلمه از کلدانی و از کلمه «رجم» به معنی «افکندن» باشد.
- ... با توجه به دلایل زیر می‌توان گفت که کلمه «ترجمه» از کلمات معرب و دخیله است:
- الف: اختلاف لغت‌شناسان در بیان ریشه این کلمه.
- ب: قرائن موجود بر اینکه کلمه «ترجمان» با کلماتی در زبانهای دیگر بویژه با کلمه «تر زبان» در زبان فارسی نزدیک است.
- ج: این کلمه در قرآن کریم، که به لسان عربی مبین است، به کار نرفته و حال آنکه کلمه «ترجمه» و «ترجمان» در آن ایام کاربرد لغوی داشته است.
- برای کلمه «ترجمه» معانی و مفاهیم مختلفی ذکر شده که مهمترین آنها عبارتند از:
- بیان سیرت و اخلاق و نسبت اشخاص؛ بدین مناسبت کتاب تراجم به کتابی گفته می‌شود که شرح حال بزرگان در آن آمده است.
- مقدمه و دیباچه کتاب که به آن «ترجمة‌الکتاب» گفته می‌شود.
- تبلیغ و رساندن کلام به کسی که آن را نشنیده است.
- تفسیر و شرح کلام به زبان اصلی، چنانکه طبری و زمشخری ترجمه را به معنای بیان و تفسیر و شرح به کار برده‌اند و نیز به ابن عباس «ترجمان‌القرآن» اطلاق

شده است.

- تفسیر و تقریر کلام به زبان دیگر.

- نقل و برگردان مفهومی از زبانی به زبان دیگر که متداول‌ترین معنای ترجمه است.^۱

ب) انواع ترجمه:

«اگر ترجمه را برگردان مطلبی از زبانی به زبان دیگر بدانیم متن ترجمه شده نسبت به زبان مقصد حکم تفسیر، شرح و توضیح دارد؛ بنابراین باید در ترجمه قالب زبان مقصد به گونه‌ای انتخاب شود که بتواند مفهوم مورد نظر زبان مبدأ را افاده کند. این کار ممکن است سه گونه انجام شود:

۱- ترجمه تحت‌اللفظی یا همگام:

۲- ترجمه آزاد:

۳- ترجمه تفسیری.

۱- ترجمه همگام. به این صورت است که مترجم، به جای هر کلمه از زبان مبدأ، کلمه‌ای از زبان مقصد را جایگزین می‌کند. جمله‌ها و ترکیب‌بندیهای کلام را، یک به یک، کلمه به کلمه، تعویض و تبدیل می‌کند و تا پایان همین گونه ادامه می‌دهد. مثلاً جمله «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بدین صورت ترجمه می‌شود: پناه می‌برم به خدا از شرّ شیطان رانده شده، اینگونه ترجمه بسیار دشوار است؛ زیرا یسافتن کلمات همانند، به همان خصوصیات در دو زبان مبدأ و مقصد کار آسانی نیست و بیشتر، مترجمین به همین دلیل دچار اشکال فراوان شده‌اند. بعلاوه در بیشتر موارد این چنین ترجمه‌ها نمی‌تواند کاملاً اصل معنی را افاده کند و این، معلول نارسایی برخی کلمات در زبان مقصد است که بطور کامل نمی‌تواند معنای کلمات زبان مبدأ را ایفاء کند. بگذریم از اینکه ترجمه همگام زیبایی سخن و جذابی آن را نمی‌تواند منتقل کند. لذا می‌توان ترجمه همگام را نارساترین اسلوب ترجمه دانست و مورد پسند محققین، مخصوصاً درباره کتب علمی نیست. همچنین اینگونه ترجمه‌ها، در جمله‌های کوتاه امکان‌پذیر است؛ ولی اگر مطلب علمی باشد و سخن به درازا کشیده شود هرگز نمی‌تواند اصل میاحت و مسائل را

۱- ترجمه قرآن و بررسی آرای مخالفان، شاهرخ محمّدیگی، بنات، سال اول، شماره ۴، ص ۸۱-۸۳

بازگو کند.

با توجه به اشکالاتی که به اختصار بیان شد این شیوه ترجمه را می‌توان به عنوان نارساترین ترجمه‌ها دانست...

۲- ترجمه آزاد. در این روش مترجم سعی می‌کند معنایی را از قالبی به قالب دیگر بریزد تا معنای مقصود کاملاً ادا شود؛ یعنی بی‌کم و کاست مراد متکلم برگردانده شود و حتی المقذور الفاظ و کلمات متن اصلی و ترجمه مطابق هم و جایگزین هم باشد و در صورتی که امکان نداشته باشد، دست به تقدیم و تأخیر و کم و زیاد کردن برخی عبارات می‌زند؛ چه بسا یک یا چند کلمه بر عبارت می‌افزاید - نه چندان زیاد - تا معنی به خوبی روشن شود. اینگونه ترجمه را ترجمه معنوی نیز می‌گویند؛ زیرا سعی بر انتقال کامل مفاهیم است نه تطابق لفظی؛ بنابراین در اینگونه ترجمه، تا زمانی که معنی آسیب نبیند، مترجم به نظم و ترتیب اصل التزامی ندارد.

این اسلوب پسندیده‌ترین اسلوبهای ترجمه است و حق امانت را کاملاً رعایت کرده است؛ زیرا مقصود صاحب کتاب همان معانی و مطالبی است که برای استفاده‌کنندگان بیان داشته، خواه به زبان خود کتاب باشد یا زبان دیگر.^۱

۳- ترجمه تفسیری. مترجم به شرح و بسط مطالب می‌پردازد، منتهی به زبان دیگر غیر از زبان اصل، مانند تفاسیر فارسی یا دیگر زبانها نسبت به قرآن کریم. بنابراین ترجمه کاملاً همگام هرگز مطلوب نیست؛ زیرا در عبارات طولانی و کتابهای علمی اصلاً امکان ندارد و ترجمه تفسیری محض نیز که از حد ترجمه بیرون است ترجمه خوبی تلقی نمی‌شود؛ بنابراین ترجمه آزاد ترجمه مرغوب و مطلوبی است.^۲ در پایان این مبحث یادآوری این نکته لازم است که بیشتر صاحب‌نظران فقط قائل به دو نوع ترجمه (تحت‌اللفظی و آزاد) هستند.

۱- آبتالله مکارم شیرازی در انتهای ترجمه فارسی خود از قرآن کریم ضمن تقسیم ترجمه به سه نوع (کلمه به کلمه، آزاد، محتوی به محتوی) ترجمه آزاد را چنین تعریف کرده‌اند: «نوع دوم: ترجمه آزاد است که در این صورت مترجم خود را مقید به انتقال دقیق محسوسای مورد نظر نمی‌داند، بلکه به تناسب اهدافی که دارد محتوی را کم یا زیاد کرده و با نرحی و توضیحی بر آن می‌افزاید هر چند روح متن مورد نظر در مجموع ترجمه محفوظ است ولی بدیهی است که نمی‌توان نام ترجمه را بر آن نهاد، پس درباره نوع سوم ترجمه می‌نویسند: «ترجمه محتوا به محتوا بطور دقیق است و همانطور که در بالا اشاره شد در این نوع ترجمه باید نخست معانی دقیقاً از لباس زبان اول برهنه شود و در مغز جای گیرد سپس بطور دقیق به لباس زبان دوم آراسته گردد؛ آنچه شایسته ترجمه قرآن و مانند آن است همین نوع می‌باشد» (قرآن مجید، ترجمه ناصر مکارم) ۲- تاریخ قرآن، صص ۱۸۵-۱۸۳.

ج (مسأله جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن:

بحث جواز و عدم جواز ترجمه قرآن یکی از مباحث علوم قرآنی است که از دیرباز تا کنون، درباره آن میان فقها و دانشمندان علوم قرآنی بحث و گفتگو صورت گرفته، هر یک از آنها با ارائه دلایلی در تأیید یا رد آن نظریاتی را بیان کرده‌اند.

استاد دکتر شاهرخ محمدیگی در مقاله‌ای ارزشمند تحت عنوان «ترجمه قرآن و بررسی آرای مخالفان» به این موضوع پرداخته‌اند؛ در این مقاله، ابتدا به بیان اصل و ریشه و معنای واژه «ترجمه» پرداخته شده و به دنبال آن آمده است: «از جمله کسانی که ترجمه قرآن را به زبان غیر عربی نهی کرده و حتی فتوا به تحریم آن داده‌اند، از فقهای اهل سنت، بدین قرارند: ابوحنیفه نعمان بن ثابت (م ۱۵۰هـ)، مالک بن انس (م ۱۷۹هـ)، محمد بن ادریس شافعی (م ۲۰۴هـ) و احمد بن محمد بن حنبل (م ۲۴۱هـ) و همچنین کسانی که پیروی از آنان ترجمه قرآن را جایز ندانسته‌اند مانند: زرکشی شافعی صاحب البرهان و سید محمد رشید رضا صاحب تفسیر المنار و زرقانی (م ۱۳۶۷هـ) صاحب مناهل العرفان و دیگران؛ و در مقابل گروهی آن را جایز دانسته‌اند مانند: زمخشری (م ۵۲۸هـ) در تفسیر الکشاف و بیضاوی (م ۶۸۵هـ) در تفسیر خود...»^۱

نویسنده مقاله در ادامه این بحث گزیده‌ای از نظریات و ادله مخالفان ترجمه قرآن را آورده‌اند و به دنبال آن به نقد و بررسی آنها پرداخته‌اند و هر مورد را یک به یک با استمداد از آیات قرآن و همچنین استدلالهای منطقی به نحو احسن پاسخ گفته و آنها را مردود شمرده‌اند.

د) آیا قرآن ترجمه پذیر است؟

«مقدمه یادآور می‌شود زبان قرآن کریم از جهات گوناگون برخوردار از اعجاز می‌باشد:

- از نظر سبک و اسلوب تعبیر.

- تراکیبی که در آن به کار رفته و مفردات و تکواژه‌های آن به گونه‌ای به هم پیوند یافته که با گذر از هر بخشی از این تراکیب به بخش دیگر معنی بدیع‌تر و

۱- ترجمه قرآن و بررسی آرای مخالفان، شاهرخ محمدیگی، بیتات، سال اول، ش ۴، ص ۸۴

دقیقتی را یکی پس از دیگری القا می‌کنند.

- در قرآن کریم - به خاطر اینکه به زبان عربی است، این زبان از لحاظ تنوع واژه و رسایی آنها غنی است - کلمات مترادف به مفهوم اصطلاحی آن وجود ندارد و در نتیجه الفاظی که در قرآن مترادف به نظر می‌رسند هر یک حامل خصوصیتی است متمایز از یکدیگر که ترادف را از آنها سلب می‌کند.

- با توجه به نکته اخیر انتخاب واژه‌های عربی در قرآن با خصیصه اعجاز توأم است به عبارت دیگر به جای لغتی که در قرآن کریم، مرادف با لغت دیگر به نظر می‌رسد، محال است لغت دیگری را به کار برد: در قرآن کریم، واژه‌های «خالق»، «باری»، «فاطر» در جایگاه‌های مختلفی آمده که نمی‌توان خصوصیات مفاهیم آنها را با تعبیر «آفریدگار» القا کرد. از آنجا که خداوند متعال بر همه لغات از نظر آگاهی احاطه کامل دارد، بهترین آنها را در جای مناسب آن آورده است که این کار از عهده توانایی بشر بیرون است.

بنابراین باید گفت ترجمه قرآن به هر زبانی، هرگز نمی‌تواند واجد ابعاد مختلف اعجاز قرآن کریم باشد و به تعبیر پاره‌ای از علما ترجمه قرآن بسان استفاده از اندام مصنوعی به جای اندام طبیعی است و هرگز ترجمه نمی‌تواند با قرآن کریم هم‌سطح باشد.^۲

ه) ضرورت ترجمه قرآن:

همانگونه که پیش از این هم متذکر شدیم، ترجمه قرآن با خود آن بسیار فاصله دارد، اما از آن چاره‌ای نیست چرا که «اقتضای ویژگی جهان‌شمولی آخرین آیین الهی است که همه مردمان جهان در زمره مخاطبان وحی محمّدی قرار گیرند؛ چنانکه خداوند متعال در آیات بسیاری این حقیقت را تأکید کرده است و می‌فرماید: و ما ارسلناک الا کافه للناس بشیراً و نذیراً (سبا/۳۴/۲۸): و تو را جز مرده‌آور و هشداردهنده برای همگی مردم نفرستاده‌ایم؛ قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً (اعراف/۷/۱۵۸): بگو ای مردم، من پیامبر الهی به سوی همه شما هستم؛ تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیكون للعالمین نذیراً (فرقان/۲۵/۱): بزرگای کسی که فرقان را بر بنده‌اش نازل کرد تا هشداردهنده

۱- واژه «جاعل» هم از همین قبیل است.

۲- ترجمه قرآن مشکلات و دیدگاهها، دکتر سید محمّدباقر حجتی، مترجم، سال سوم، شماره ۱۰، ص ۳۵.

جهانیان باشد.

حکم این آیات و دیگر آیاتی که از چنین مضمونی برخوردارند، زمانی تحقق می‌یابد که همه مردم جهان اعم از مسلمان یا کافر بتوانند از مضمون دعوت قرآن کریم آگاه شوند تا گروه نخست هر چه افزون‌تر از فیوضات آن در اعتقاد و عمل برخوردار شوند و بر گروه دیگر حجت تمام گردد.

برای برآورده شدن چنین هدفی دو راه وجود دارد، نخست آنکه همگان زبان عربی را فراگیرند و شخصاً به قرآن کریم رجوع و معانی آن را بفهمند؛ چنین امری به دلایلی که بر خواهیم شمرد تقریباً ناممکن و محال است چرا که حتی همگان برای آموزش زبان مادری خویش از استعدادها و برابر برخوردار نیستند تا چه رسد به فراگیری زبانی بیگانه و سراسر قانونمند، چون زبان برگزیده الهی (عربی). چنانکه در عمل می‌بینیم اندک‌شماری از مردمان هر قومی توفیق می‌یابند در مباحث ادبی و زبانی خویش خیره و صاحب‌نظر باشند.

دیگر آنکه برای فهم درست مفاهیم قرآنی (دست کم برای غیر عربها) اطلاع کامل از ادبیات عرب ضروری است که تلاشی شبانه‌روزی می‌طلبند تا بتوان به حداقل پیش‌نیازهای لازم برای فهم معانی قرآن نایل آمد. اگر به فرض محال همه امت اسلامی هم خود را به این مهم مشغول دارند، آثار فردی و اجتماعی مطلوبی نخواهد داشت؛ اگر چه ضروری است نظام آموزشی کشورهای اسلامی چنان ترتیب یابد که دانش‌آموزان و دانشجویان بتوانند در کنار دروس تخصصی، معارف دینی را نیز فراگیرند.

امروزه خیرگان امت اسلامی به رغم اختلاف نظر درباره شیوه ترجمه قرآن کریم به زبانهای رایج دنیا، در اصل ضرورت آن هیچ تردیدی ندارند و برای رسانیدن پیام الهی به مردمان جهان آن را امری گریزناپذیر می‌دانند.^۱

و) تاریخچه‌های کوتاه از ترجمه‌های فارسی قرآن مجید:

«بحث ترجمه قرآن به زبان فارسی به قرون اولیه اسلام برمی‌گردد که در عهد پیامبر اکرم (ص) سلمان فارسی، صحابی جلیل‌القدر حضرت، با اجازه پیامبر انجام

۱- ترجمه‌های دیگر از قرآن کریم، مسعود انصاری، بی‌نتات، سال چهارم، ش ۱۴، صص ۱۴۰-۱۳۹.

داده است؛ چنانکه ابوالمظفر شهفور اسفراینی در تفسیر تاج‌التراجم که بسا قدیمی‌ترین تفسیر فارسی موجود است؛ چنین آورده است: «سلمان فارسی از مصطفی صلی الله علیه و سلم خواست تا قرآن به پارسی به قوم خویش نویسد، وی را دستوری داد، چنین گفتند که وی قرآن نیش و پارسی آن اندر زیر آن نیش، آنگاه آخر آن نیش: هذا القرآن الذی نزل علی محمد؛ این است قرآنی که فرو فرستادیده است بر محمد (ص)» (تاج‌التراجم، تصحیح نجیب مایل هروی، ص ۱۸).

این یکی از افتخارات زبان فارسی است که پیش از هر زبان و پیش از هر زبانی قرآن کریم به آن ترجمه شده است تا آنجا که بیش از پانصد ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی در کتابنامه‌ها یاد شده است.

کهن‌ترین ترجمه موجود فارسی، قرآن قدس نام دارد که گنجی بازیافته از گنجینه قرآنهاى مترجم کتابخانه عظیم آستان قدس رضوی است و به برآورد صاحب‌نظران، در فاصله بین سالهای ۲۵۰ تا ۳۵۰ هجری ترجمه شده است. به دنبال این ترجمه، می‌توان از ترجمه و تفسیر سورآبادی متوفی ۴۹۴ هـ ق یاد کرد. ترجمه نوبت اول، تفسیر کشف‌الاسرار و عده‌الابرار میبیدی نیز یادکردنی است درباره این تفسیر و اهمیت آن سخن بسیار گفته شده است و آن را از شیواترین و رساترین و استوارترین ترجمه‌های کهن فارسی دانسته‌اند. ترجمه شاه ولی‌الله دهلوی نیز از ترجمه‌های دقیق و استوار فارسی قرآن کریم به شمار می‌آید، این ترجمه بارها در هند و پاکستان به گونه‌های مختلف به چاپ رسیده است.

این همه در حالی است که چندین و چند ترجمه فارسی از تفاسیر قرآن شده است و یا تفاسیری به فارسی نگاشته شده است، از جمله ترجمه تفسیر طبری^۱ که بعد از فتوای جواز ترجمه قرآن از سوی علمای ماوراءالنهر، توسط خود آنان به فارسی ترجمه شده است که تاریخ آن به قرن چهارم هجری برمی‌گردد.

ترجمه و تفسیر بصائر یمینی با نثری استوار متعلق به قرن ششم هجری، ترجمه و تفسیر قرآن معروف به تفسیر کمبریج، تفسیر مواهب علییه مرحوم ملا

۱- استاد دکتر شاهرخ محمدبیگی در مقاله‌ای تحت عنوان «ترجمه تفسیر طبری» با دلایل مستند ثابت کرده‌اند که این اثر مستقیماً از تفسیر طبری اقتباس نشده بلکه تفسیر طبری یکی از منابع مؤلف در نگارش این ترجمه بوده است. (برای تفصیل بیشتر رجوع کنید به «ترجمه تفسیر طبری»، نوشته شاهرخ محمدبیگی، در آئینه پژوهش، شماره ۲۴).

حسین واعظ کاشفی متوفای ۹۱۰ هـ ق که به فارسی نگاشته شده است؛ ترجمه و تفسیر منهج الصادقین از ملا فتح‌الله کاشانی متوفی ۹۱۰ و ترجمه و تفسیر شریف لاهیجی متوفای بین سالیهای ۱۰۸۸ و ۱۰۹۵ هـ ق و نیز دهها ترجمه و تفسیر فارسی دیگری که تعداد ۱۴۲ نسخه آن در گنجینه گرانبهای آستان قدس محفوظ است و با عنایت الهی و همت والای قرآن‌پژوهان در فرهنگنامه قرآنی از آنها یاد شده است»^۱

پس از ذکر تعدادی از ترجمه‌های کهن فارسی قرآن مجید، در اینجا تعدادی از ترجمه‌های معاصر فارسی قرآن را نام می‌بریم. استاد خرّمشاهی در مؤخره‌ای که بر ترجمه خود از قرآن کریم نگاشته‌اند، حدود بیست و چهار ترجمه معاصر فارسی قرآن را معرفی می‌کنند که از جمله آنها می‌توان به ترجمه‌های مهدی الهی قمشه‌ای، فیض‌الاسلام، معزی، پاینده، حکمت آل آقا، زین‌العابدین رهنما، استاد عبدالمحمد آیتی، جلال‌الدین فارسی، مکارم شیرازی، دکتر مجتبیوی، فولادوند و... اشاره کرد.^۲

یک تفاوت مهم و قابل توجه میان ترجمه‌های کهن و معاصر در شیوه ترجمه است: یعنی مشخصه اصلی ترجمه‌های قدیم تحت‌اللفظی بودن آنهاست در صورتی که ترجمه‌های جدید آزادتر است؛ «این امر ناشی از دو انگیزه بوده است. نخست اینکه مترجمان مؤمن یا مؤمنان مترجم می‌ترسیده‌اند که مبادا با دور شدن از نصّ و مرّ الفاظ قرآن، از معنای مراد خداوند دور شوند، یا از پیش خود چیزی بر آن افزوده باشند.

دوم که از آن هم صادق‌تر است این بوده است که صناعت ترجمه و شناخت زبان در حدّ ابتدایی بوده است. بطور طبیعی امروزه مترجمی که همواره خداترس و امین و نگران حفظ اصالت معنای قرآن است، قرآن را بسیار مفهوم‌تر و سر-راست‌تر ترجمه می‌کند. چون مخصوصاً با باب شدن ترجمه از زبانهای اروپایی که بیش از صد سال در کشور ما سابقه دارد افق تازه‌ای به روی ما باز شد. همچنین این گونه ترجمه‌ها غالباً تاریخ و داستان بود لذا مترجم نگران حفظ وسواسی اصالت الفاظ و کلمات نبود. مسأله شناخت زبان یعنی تا حدودی همین اطلاعات

۱- میزگرد پیرامون ترجمه قرآن، حجت‌الاسلام یویا، روزنامه سلام، سال ششم، شماره ۱۵۵ (اول شهریور ۷۵)، ص ۹.

۲- قرآن کریم، ترجمه و توضیحات از بهاء‌الدین خرّمشاهی، صص ۶۲۵-۶۲۱.